

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXXI (4/2024)

nadesłany: 28.08.2024 r. – przyjęty: 15.12.2024 r.

Mirosław PIWOWARCZYK*

Edukacyjny wymiar działalności Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet**

**The educational dimension of the activities of the Women’s
Self-Help Association**

Abstrakt

Cel. W okresie II Rzeczypospolitej kobiety odegrały istotną rolę w kształtowaniu społecznych i ekonomicznych fundamentów odrodzonego państwa. Jednym z kluczowych przejawów ich zaangażowania było tworzenie organizacji kobiecych, w tym Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet. Organizacja ta nie tylko wspierała aktywizację kobiet, lecz także przyczyniała się do rozwoju idei spółdzielczości w Polsce i odgrywała ważną rolę w procesie budowy społeczeństwa obywatelskiego. Celem artykułu jest analiza działalności Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet w kontekście rozwoju spółdzielczości

---

* **e-mail:** miroslaw.piwowarczyk@uwr.edu.pl

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Instytut Pedagogiki, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Polska

University of Wrocław, Faculty of Historical and Pedagogical Sciences, Institute of Pedagogy, Dawida 1, 50-527 Wrocław, Poland

ORCID: 0000-0002-0730-3683

** Artykuł jest zmodyfikowaną, uzupełnioną wersją tekstu *The cooperative as a form of education in the theory and practice of the work of women’s organisations in the Second Republic of Poland, as exemplified by the Women’s Social Self-Help Association*, opublikowanego w „Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal”, 2020 (1), ss.18–28.

oraz wpływu kobiet na umacnianie ich pozycji społeczno-ekonomicznej w II Rzeczypospolitej.

Metody i materiały. Analiza opiera się na dostępnych materiałach archiwalnych, w tym sprawozdaniach Stowarzyszenia, dokumentach prawnych oraz ówczesnej prasie kobiecej i społecznej. Zastosowano metody historyczne, w tym krytykę źródeł i analizę porównawczą, w celu przedstawienia wszechstronnego obrazu działalności organizacji.

Wyniki i wnioski. Badania wskazują, że Stowarzyszenie Samopomoc Społeczna Kobiet odegrało kluczową rolę w promowaniu idei spółdzielczości jako skutecznego narzędzia walki z biedą i wykluczeniem społecznym. Jednocześnie organizacja przyczyniła się do wzrostu świadomości społecznej na temat roli kobiet w życiu publicznym i gospodarczym. Wyniki podkreślają znaczenie organizacji kobiecych w kształtowaniu nowoczesnego społeczeństwa opartego na solidarności i współpracy.

Słowa kluczowe: II Rzeczypospolita, Stowarzyszenie Samopomoc Społeczna Kobiet, organizacje kobiece, spółdzielczość, społeczeństwo obywatelskie.

Abstract

Aim. In Poland during the Second Republic, women played an important role in shaping the social and economic foundations of the reborn state. One of the key manifestations of their involvement was the creation of women's organizations, including the Women's Social Self-Help Association. The organization not only supported the activation of women, but also contributed to the development of the idea of cooperatives in Poland, playing an important role in the process of building a civil society. The purpose of this article is to analyze the activities of the Women's Social Self-Help Association in the context of the development of cooperatives and their impact on strengthening the socio-economic position of women in the Second Republic.

Methods and materials. The analysis is based on available archival materials, including reports of the Association, legal documents, and the women's press of the time, and the social press. Historical methods, including source criticism and comparative analysis, were used to provide a comprehensive picture of the organization's activities.

Results and conclusions. The research indicates that the Women's Social Self-Help Association played a key role in promoting the idea of cooperatives as an effective tool for combating poverty and social exclusion. At the same time, the organization contributed to increasing social awareness of the role of women in public and economic life. The results emphasize the importance of women's organizations in shaping a modern society based on solidarity and cooperation.

Keywords: Second Republic, civil society, cooperatives, Women's Social Self-Help Association, women's organizations.

Stowarzyszenie Samopomoc Społeczna Kobiet było w okresie międzywojennym jedną z prostanacyjnych organizacji kobiecych, propagującą i realizującą w swojej działalności – szczególnie w odniesieniu do kobiet i ich rodzin – ideę wzajemnej pomocy w wymiarze opiekuńczym, edukacyjnym oraz gospodarczym. Stowarzyszenie powstało w 1935 roku z inicjatywy Zofii Moraczewskiej i związanych z nią działaczek Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, funkcjonującego od 1928 roku (Piwowarczyk, 2013, 2016)*. Impulsem dla tej nowej inicjatywy był narastający już od 1933 roku konflikt w Zarządzie Głównym Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, którego podłożem były spory między Z. Moraczewską a pozostałymi liderkami Związku w ocenie działalności politycznej Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem i jego przywódców, z którym Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet był ideowo i politycznie związany. W wyniku narastającego konfliktu Z. Moraczewska zrezygnowała 17 grudnia 1933 roku ze stanowiska przewodniczącej Związku, a po przegranych wyborach do jego władz – z początkiem lutego 1935 roku – ostatecznie wystąpiła z organizacji (Moraczewska, 2018). Jednocześnie podjęła działania w celu stworzenia nowej przestrzeni dla swojej działalności społecznej, politycznej i edukacyjnej. Już 13 kwietnia 1935 roku założyła nowe, niezależne stowarzyszenie kobiece o charakterze społeczno-oświatowym i gospodarczym – Stowarzyszenie Samopomoc Społeczna Kobiet (SSK). 12 maja 1935 roku w trakcie zjazdu organizacyjnego SSK w Warszawie, w którym uczestniczyło blisko 650 delegatek z całego kraju, określono formalny kształt i charakter organizacji oraz jej cele i zakres działalności (Cybulska, 2021). W trakcie obrad szczególnie mocno akcentowano dążenie Stowarzyszenia do unikania wszelkich powiązań politycznych. Podkreślano, że organizacja powinna się koncentrować w swojej działalności przede wszystkim na organizowaniu wzajemnej pomocy w różnych dziedzinach życia zarówno społecznego, jak i gospodarczego, a także na inicjowaniu i prowadzeniu samokształcenia członkiń, wspieraniu i podejmowaniu pracy opiekuńczej nad dziećmi oraz rozbudzaniu przedsiębiorczości życiowej i propagowaniu kobiecej spółdzielczości (Chojnowski, 1996; Dufurat, 2013; Florczak, 2003). Wybrano Zarząd Główny SSK, w skład którego weszły m.in. Z. Moraczewska (przewodnicząca, pełniła tę funkcję do września 1939 roku), Hanna Szaniawska, Hanna Huszcza-Winnicka, Natalia Steinowa, Kazimiera Żuławska i Janina Komornicka (Dufurat, 2013; Moraczewska, 1940–1948)** . Tuż po zjeździe Z. Moraczewska i jej najbliższe współpracowniczki przystąpiły do

* W okresie międzywojennym Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet był jedną z największych i najbardziej wpływowych sanacyjnych organizacji kobiecych w Polsce. W okresie swojego szczytowego rozwoju liczył ponad 37 tysięcy członkiń. Powstał w marcu 1928 roku i działał nieprzerwanie do wybuchu drugiej wojny światowej.

** W SSK działały aktywnie m.in. Helena Kozicka, Janina Duninowa, Janina Paprocka, Janina Kruk-Strzelecka, Sabina Różycka, Maria Rychterówna, Leokadia Śliwińska.

tworzenia struktur organizacyjnych Stowarzyszenia. Właściwą, praktyczną działalność organizacja rozpoczęła dopiero jesienią 1935 roku. Do końca 1936 roku Stowarzyszenie zorganizowało na terenie kraju 39 kół, które wiosną 1939 roku zrzeszały już blisko 2 700 członkiń. Najwięcej kobiet skupiały koła warszawskie (*Protokół I Walnego Zjazdu...*, 1936; *Sprawozdanie z działalności...*, 1939; *Biuletyn Zarządu Głównego...*, 1936; Dufurat, 2013; Moraczewska, 1940–1948)*. W marcu 1937 roku – pomimo wcześniejszych deklaracji liderki organizacji o unikaniu jakichkolwiek powiązań i związków politycznych – SSK zgłosiło swój akces do Obozu Zjednoczenia Narodowego jako organizacja członkowska, co ostatecznie przesądziło o obliczu politycznym Stowarzyszenia i jego przynależności do ugrupowania rządowego aż do wybuchu II wojny światowej (Archiwum Akt Nowych; Chojnowski, 1996; Cybulska, 2021).

Pierwszy Walny Zjazd Delegatek SSK odbył się 4 października 1936 roku w Warszawie (*Biuletyn Zarządu Głównego...*, 1936; Cybulska, 2021; Moraczewska, 1940–1948)**. W trakcie zjazdu uchwalono *Deklarację ideową*, w której precyzyjnie określono cele i zadania Stowarzyszenia. Ogólnym celem SSK miała być „praca dla dobra i potęgi Rzeczypospolitej Polskiej” (*Samopomoc Społeczna Kobiet...*, 1936, s. 2). Liderki i członkinie organizacji w *Deklaracji* dokładnie określiły swoje zadania. Pisały, że:

[...] zadaniem naszym jest służyć ze wszystkich sił Polsce, wyzwalać Jej istotne siły twórcze, budując tym samym Jej wielkość. Jesteśmy w każdej chwili do obrony Państwa gotowe i w tym celu skupiać będziemy siły społeczeństwa [...]. Wierzimy, że nasze społeczeństwo potrafi wyłonić z siebie, świadomie i dobrowolnie, siłę moralną, która zespoli i umocni cały naród, zapewniając Państwu wszechstronny rozwój. W przekonaniu, że warunkiem powstania takiej siły są

* Według samej Z. Moraczewskiej do końca 1937 roku działało na terenie kraju 30 kół SSK: we Lwowie, w Łucku, Łodzi, Katowicach, Poznaniu, Kielcach, Radomiu, Białymstoku, Brześciu nad Bugiem, Skarżysku, Wilnie, Pionkach, Krakowie, Lublinie, Dąbrowie Górniczej, Sosnowcu, Dębicy, Olkusz, Końskiem, Kaliszu, Lubartowie i Milanówku, a także 8 kół w Warszawie.

** Na zjeździe wybrano nowy Zarząd Główny SSK, któremu dalej przewodniczyła Z. Moraczewska. W jego skład weszły: Natalia Steinowa, Irena Szydłowska, Janina Komornicka, Hanna Szaniawska, Kazimiera Żuławska, Sabina Różycka, Henryka Witkiewiczowa, Franciszka Kutnerówna, Janina Kruk-Strzelecka, Janina Żbikowska, Antonina Siedlecka. Wybrano także przewodniczące sekcji: Sekcją Samopomocy Rodzinnej kierowała Matylda Szelestowa, Sekcją Samokształcenia Obywatelskiego Kobiet – Helena Kozicka, Sekcją Propagandowo-Prasową – Zofia Moraczewska, Sekcją Samopomocy Gospodarczej – Adela Domanusowa, Sekcją Dochodowo-Finansową – Ada Kalusińska, Sekcją Młodych – Danuta Kobyłańska. Powołano też Sąd Organizacyjny, do którego wybrano: Henrykę Pawlewską, Kazimierę Grunertówną, Zofię Zawisza-Kernową, Marię Rychterówną oraz Wandę Lorentzową.

zdrowe stosunki społeczne i gospodarcze, że rodzi ją głębokie uświadomienie obywatelskie całego społeczeństwa, powołanego do współpracy i współodpowiedzialności za losy Państwa, pragniemy: świadomej karności i solidarności obywatelskiej, równości wszystkich obywateli w obliczu praw i obowiązków, poszanowania godności człowieka, sprawiedliwego oceniania wartości i zasług osobistych, istotnej realizacji zastrzeżonych konstytucyjnie praw kobiety. Pragniemy stworzenia takich warunków w Polsce, aby: każdy człowiek zdolny do pracy mógł mieć tę pracę zapewnioną, aby praca była sprawiedliwie wynagradzana, ochrona pracy należycie zorganizowana i przestrzegana. Dążyć będziemy do reformy naszego ustroju w duchu sprawiedliwości społecznej – reformy przemyślanej głęboko, wprowadzanej stopniowo a konsekwentnie (Samopomoc Społeczna Kobiet, 1936, s. 2).

W myśl §3 Statutu SSK głównym celem organizacji było: „[...] organizowanie dla swoich członkiń, drogą wspólnego wysiłku, wzajemnej pomocy w dziedzinie gospodarczej, opiekuńczej i samokształceniowej” (*Statut stowarzyszenia...*, 1935, s. 3). Do osiągnięcia tego celu miały służyć określone środki i zadania: „[...] wyszukiwanie i stwarzanie nowych placówek pracy zarobkowej dla członkiń; organizowanie dla członkiń porad prawnych i lekarskich; organizowanie opieki nad dziećmi i młodzieżą; prowadzenie współpracy oświatowej i samokształceniowej w drodze wykładów, odczytów i pogadanek popularnych, czytelni i świetlic członkowskich” (*Statut stowarzyszenia*, 1935, ss. 3–4).

Dla realizacji w praktyce wytycznych ideowych oraz przyjętych celów i zadań SSK miały służyć powołane przy Zarządzie Głównym specjalistyczne sekcje: Samokształcenia Obywatelskiego Kobiet, Samopomocy Rodzinnej, Propagandowo-Prasowa, Młodych oraz Samopomocy Gospodarczej.

Sekcja Samokształcenia Obywatelskiego Kobiet, kierowana przez Helenę Kozicką, odpowiadała głównie za szerzenie oświaty wśród kobiet. W jej skład wchodziły trzy podsekcje: odczytowa, kultury i zebrań dyskusyjnych. Jej głównym celem było kształtowanie propaństwowych, obywatelskich postaw społecznych kobiet, a także uświadamianie polityczne i w zakresie prawa, zgodnie z wytycznymi ideowymi SSK, oraz podnoszenie kultury ogólnej. Dla realizacji tak wytyczonych celów stosowano tradycyjne formy działania, przede wszystkim odczyty, wykłady, pogadanki, które w kołach SSK organizowała podsekcja odczytowa. Prowadzono kursy oświatowe i popularnonaukowe, odbywały się liczne odczyty dotyczące zarówno historii Polski, jak i zagadnień społeczno-gospodarczych, spraw kobiecych, gospodarstwa domowego, higieny i spółdzielczości. Sekcja zakładała również (w wielu kołach terenowych) biblioteki i kluby dyskusyjne, prowadziła kursy czytania i pisania dla analfabetek oraz kursy oświatowe dla członkiń. Tylko w 1936 roku zorganizowano i wygłoszono

226 pogadanek, w tym 87 o problematyce historycznej, 16 na tematy krajoznawcze, 27 dyskusji literackich, 87 cieszących się dużą popularnością pogadanek społecznych (w tym pogadanek dotyczących szeroko pojmowanych spraw kobiecych), 40 okolicznościowych, 9 o tematyce prawniczej (Cybulska, 2021; *Nasza Praca...*, 1936).

Działalność pomocową i edukacyjną ukierunkowaną na rodzinę prowadziła w ramach SSK Sekcja Samopomocy Rodzinnej. Praca tej sekcji – pod przewodnictwem Matyldy Szelestowej – prowadzona była w czterech zasadniczych kierunkach: udzielania porad pedagogicznych i psychologicznych członkiniom Stowarzyszenia, udzielania pomocy lekarskiej kobietom i ich rodzinom, organizowania kolonii wypoczynkowych dla członkiń organizacji i ich dzieci, udzielania porad prawnych. W ramach sekcji powołano do życia cztery podsekcje: pedagogiczną, której głównym zadaniem było udzielanie specjalistycznych porad wychowawczych i edukacyjnych, lekarską, organizującą bezpłatne porady lekarskie udzielane przez specjalistów, m.in. pediatrów, ginekologów, laryngologów, kolonii, której zadaniem było organizowanie i prowadzenie kolonii letnich dla członkiń SSK i ich dzieci, prawną, organizującą bezpłatne porady udzielane przez specjalistów i adwokatów współpracujących z SSK (Cybulska, 2021; Luiderówna, 1936; Szpilrajnowa, 1939).

Najprężniej działająca podsekcja pedagogiczna organizowała przy wielu kołach SSK na terenie całego kraju tzw. „Poradnie Życiowe”, które jak pisała jedna z działaczek SSK Maria Minchejmerowa (1938) „[...] stale czuwałyby nad życiem prywatnym swoich członkiń [...], ich troski, bóle, niepowodzenia i trudności życiowe tam znaleźć winny zawsze jasną i wyraźną radę, pomoc i oparcie moralne, a często nawet i interwencję” (s. 3). W tych „Poradniach” edukowano kobiety, jak powinny

[...] wychować racjonalnie dzieci, jak je kształcić i gdzie, jak układać pożycie małżeńskie, aby nie było ono beznadziejną gehenną, ale radosnym życiowym przywilejem [...], jak dbać o utrzymanie czystości w mieszkaniu, zachowywać higienę osobistą i przy wychowaniu dzieci utrzymywać normalne współżycie małżeńskie (Minchejmerowa, 1938, s. 4).

Sekcja cieszyła się dużym uznaniem i popularnością wśród kobiet i młodych matek.

Kształtowaniem poglądów i postaw politycznych kadry kierowniczej kół SSK, zgodnych z kierunkiem ideowym i celami Stowarzyszenia oraz propagowaniem swojego programu zajmowała się Sekcja Propagandowo-Prasowa pracująca pod kierownictwem Z. Moraczewskiej i Henryki Witkiewiczowej. W formie tzw. wieczorów dyskusyjnych, czyli zebrań dyskusyjnych organizowanych cotygodniowo w siedzibie Zarządu Głównego SSK w Warszawie, starano się umacniać i „pogłębiać jednolitość ideową” (Cybulska, 2021, s. 286) członkiń organizacji, a także popularyzować idee samopomocy, współdziałania oraz aktywności na polu gospodarczym.

Wychodząc z tego założenia podejmujemy pracę uzgadniania i krystalizowania poglądów naszych członkiń drogą inicjowania dyskusji na tematy ogólnopolskie, oświatowe, samorządowe, społeczne i gospodarcze oraz sprawy kobiece [...], w pierwszej linii zależy nam na wyłonieniu jednolitej postawy myślowej w gronie tych osób, które powołane są wolą ogółu członkiń na kierownicze stanowiska w organizacji [...], dyskusje te ułatwią nam harmonijną, jednolitą pracę z naszymi członkiniami w Kołach warszawskich i dostarczanie referentek, tak bardzo pożądanych przez koła SSK na terenie całego kraju (Moraczewska, 1936, ss. 17–18).

Do podstawowych zadań sekcji należało także wspieranie własnego, niskonakładowego organu prasowego: miesięcznika „Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet”, wydawanego od listopada 1935 roku.

Głównym zadaniem Sekcji Młodych, pracującej pod kierownictwem Danuty Kobyłańskiej, było uświadamianie obywatelskie dzieci i młodzieży, zaspokajanie ich potrzeb edukacyjnych w tym duchu oraz kształtowanie charakterów (Cybulska, 2021). Aktywistki SSK wykorzystywały w tej pracy tradycyjne formy działania – głównie pogadanki i czynny udział w świętach państwowych.

Przygotowanie szerokich rzesz kobiet do indywidualnej i grupowej (zespołowej) działalności gospodarczej i edukację w tym zakresie realizowała głównie Sekcja Samopomocy Gospodarczej i działające w jej strukturze podsekcje: przysposobienia zawodowego kobiet, warsztatów zarobkowych, pośrednictwa handlowego, robotniczych domów wypoczynkowych, a przede wszystkim podsekcja spółdzielcza. Sekcją Samopomocy Gospodarczej kierowała nadzwyczaj sprawnie Adela Domanusowa.

Za jedną z najważniejszych form pracy zbiorowej, społeczno-gospodarczej i edukacyjnej działaczki SSK uważały spółdzielczość, „[...] jako kuźnię charakterów i szkołę solidarności” (*Biuletyn Zarządu Głównego...*, 1936, s. 3). Przywódczynie Stowarzyszenia deklarowały: „[...] pragniemy masowo kobiety polskie zespolić w akcji spółdzielczej, która stać się może dźwignią przyszłego ładu, opartego na braterstwie wspólnego wysiłku” (*Biuletyn Zarządu Głównego...*, 1936, s. 3).

Liderki SSK pojmowały i traktowały spółdzielczość jako szczególną formę edukacji – podobnie zresztą jak inne prostanacyjne organizacje kobiece* – dzięki której kobiety uczyły się społecznych form pracy, wzajemnej pomocy i współdziałania. Aktywistki wielu organizacji kobiecych stały na stanowisku, że praca w różnego typu spółdzielniach może wyrabiać poczucie sprawczości, umiejętność działania, zaradność i samodzielność życiową, zdolność do organizowania indywidualnego i społecz-

---

* Między innymi: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, Towarzystwo Klubów Kobiet Pracujących, Związek Pań Domu, Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet, Rodzina Policyjna, Rodzina Wojskowa.

nego życia gospodarczego, ale także chęć niesienia pomocy innym (Magiera, 2011). Twierdzono, że realizacja i rozwój ruchu spółdzielczego przyczyni się do znacznego podniesienia poziomu życia materialnego, gospodarczego, kulturalnego, społecznego i obywatelskiego szerokich mas społecznych, również kobiet. Tym samym działaczki organizacji kobiecych dostrzegały w spółdzielczości niezwykle ważny czynnik społeczny, wychowawczy i kulturalny, akcentowały znaczenie spółdzielczości w kształtowaniu etycznym jednostek i społeczeństwa, myśleniu o dobru i potrzebach innych, przygotowaniu kobiet do życia publicznego, podnoszeniu znaczenia i rangi kobiety w życiu rodzinnym i społecznym (Magiera, 2011).

W ramach edukacji do szeroko pojmowanej spółdzielczości Sekcja Samopomocy Gospodarczej zalecała, aby przeprowadzić wśród członkiń SSK (w szkołach i liceum pedagogicznym) przygotowanie psychologiczne, które było koniecznym warunkiem wstąpienia do akcji spółdzielczej. Ponadto koncentrowano się przede wszystkim na organizowaniu i zakładaniu spółdzielni pracy

[...] jako typu pracy spółdzielczej najbardziej odpowiadającego potrzebom dzisiejszego świata kobiecego, uginającego się pod ciężarem bezrobocia i nędzy; [dążono, aby] pozyskać [...] kapitał zakładowy drogą założenia Kasy Spółdzielczej SSK celem rozproszczenia kapitału w formie pożyczek do poszczególnych placówek spółdzielczych SSK w kraju (Moraczewska, 1938, s. 1).

Podsekcja spółdzielcza w prowadzonej akcji wychowania do spółdzielczości, organizowała przede wszystkim specjalistyczne kursy przysposobienia spółdzielczego. Pierwszy taki kurs, który odbył się w Warszawie w dniach 19–24 października 1936 roku, miał w myśl założeń organizatorek przyczynić się do zrozumienia i ugruntowania zasad i idei spółdzielczej i wskazać kierunki skoordynowanych działań. W trakcie szkolenia ogłoszono:

[...] doceniając w pełni ideę spółdzielczości, która na całym świecie i u nas w Polsce rozwija się z pięknymi wynikami – tego środka podniesienia materialnego i kulturalnego szerokich rzesz pracujących – organizacja nasza w programie swojej pracy obywatelskiej umieściła spółdzielczość na pierwszym planie (Paprocka, 1936, s. 15).

Określono też warunki upowszechnienia/popularyzacji i powodzenia/sukcesu idei spółdzielczości. Zakładano, że:

1) działalność spółdzielcza, gospodarcza musi być wolna od polityki, [...] na terenie działalności gospodarczej nie ma miejsca na politykę tej czy innej partii;

ten teren dla dobra samej sprawy jest „tabu” – spółdzielczość nie ma żadnych ubocznych celów, jej własny cel jest dość wielkim, dość ważnym; 2) działalność spółdzielcza musi się cechować etyką, [...] etyka kierowników, czystość zamierzeń i rąk, bo dobro publiczne, dobro społeczne, to także „tabu” i świętość; 3) trzecim, zasadniczym warunkiem powodzenia pracy spółdzielczej jest fachowość, bo życie dzisiejsze jest zbyt skomplikowane, aby nim mogli kierować dyletanci. Poza tym stwierdzić trzeba, że spółdzielczość jest dziedziną pracy proszącą wprost o udział kobiet: one mogą jej dać swą opiekę, zapobiegliwość, dokładność, sumiennosc (Paprocka, 1936, ss. 16–17).

W celu podniesienia poziomu i jakości życia kobiet i ich rodzin przyjęto, że podstawowym zadaniem Sekcji Samopomocy Gospodarczej – w myśl §3 Statutu – winno być „organizowanie dla swoich członkiń, drogą wspólnego wysiłku, wzajemnej pomocy w dziedzinie gospodarczej”. Zadanie to zamierzano realizować poprzez zakładanie i prowadzenie placówek rzemieślniczych, rękodzielniczych, wytwórczych i handlowych, opartych na zasadach spółdzielczych, urządzenie kursów na temat spółdzielczości, szkolenie i przygotowywanie specjalistyczne oraz zawodowe kobiet do zakładanych spółdzielni odpowiednich do wymagań terenowych (Domanusowa, 1936; Sekcja Samopomocy Gospodarczej, 1939), co – jak pisała jedna z działaczek SSK – „[...] stanowiło doskonały środek wychowawczy, przyzwyczajalo kobiety do zaradności gospodarczej, przekształcając je powoli z biernych [...] w dzielne i zaradne obywatelki, pełne wiary we własne siły oraz chęci niesienia aktywnej pomocy organizatorom życia gospodarczego w Polsce” (Gryckówna, 1936, s. 15).

Sekcja Samopomocy Gospodarczej wraz z podległymi jej podsekcjami najprężniej działała wśród kół warszawskich. Od czerwca 1936 roku do początku 1939 roku organizowała i prowadziła (przy pomocy wykwalifikowanych instruktorek i instruktorów) w ramach szeroko rozumianej pomocy gospodarczej dla swoich członkiń kursy przygotowania zawodowego, specjalistyczne warsztaty pracy, placówki wytwórcze (rękodzielnicze), placówki handlowe (sklepy i stragany) i placówki pośrednictwa handlowego. Podsekcja przysposobienia zawodowego kobiet, której zadaniem było „[...] wykształcić kadry jak i najliczniejsze zastępy kobiet do pracy w różnych zawodach, na zasadzie spółdzielczości” (Moraczewska, 1940–1948, s. 47) zorganizowała szereg kursów specjalistycznych (zawodowych), głównie w dziedzinie tkactwa, krawiectwa oraz trykotarstwa ręcznego i maszynowego. Szkolenie zawodowe prowadzono dynamicznie i intensywnie – w okresie niespełna dwóch lat przeszkolono tylko w zakresie trykotarstwa maszynowego blisko 50 kobiet, z których około połowa znalazła zatrudnienie w warszawskich fabrykach, a 13 wyszkolonych pań zaczęło pracować we własnym warsztacie trykotarskim SSK. Z kolei kursy trykotarstwa ręcznego ukończyło ponad 200 kobiet, a kursy kroju i szycia bielizny ponad 100 pań

(Domanusowa, 1939). Podobne specjalistyczne kursy organizowano i prowadzono w wielu kołach SSK na terenie kraju.

Natomiast podsekcja warsztatów zarobkowych, którą kierowała Natalia Steinowa, uruchomiła i prowadziła w Warszawie własny (stowarzyszeniowy) warsztat trykotarski, a ponadto warsztat robót szewskich, warsztat plecionek oraz bufet ze śniadaniem w siedzibie Ubezpieczalni Społecznej przy ul. Mariańskiej 1, a także wytwórnię koronek oraz szwalnię chałupniczą. Najlepiej rozwijały się (i przynosiły dostatecznie dobre zyski): trykotarstwo, wyrób plecionek, wyrób pończoch i skarpet oraz zakład szewski. Zbyt na te wyroby i usługi organizowano na zasadzie pozyskiwania zamówień od różnych instytucji państwowych, osób prywatnych oraz organizacji społecznych zarówno warszawskich, jak i ogólnopolskich. Przykładowo w celu pozyskania zamówień na wyroby warsztatów trykotarskich liderki SSK nawiązywały współpracę m.in. z Ministerstwem Spraw Wojskowych, Funduszem Pomocy Zimowej, organizacjami takim jak Przynależenie Wojskowe Kobiety czy harcerstwo. Wytworzone produkty sprzedawano w fabrykach należących do monopolu państwowego, fabrykach przemysłu wojskowego, a także na własnych straganach na bazarach miejskich (Domanusowa, 1939; Moraczewska, 1940–1948). W Sulejówku, gdzie mieszkała Z. Moraczewska, kierowane przez nią koło prowadziło m.in. wielobranżowy kiosk handlowy oraz lokalną rękodzielniczą przetwórnictwo warzyw i owoców (Cybulska, 2021).

Pod koniec października 1937 roku podsekcja spółdzielcza kierowana przez Natalię Heinową, w porozumieniu z Towarzystwem Popierania Kooperacji Pracy, zorganizowała i prowadziła na zasadach spółdzielni tzw. „Pogotowie krawieckie”. Ta jedna z największych spółdzielni warszawskich zatrudniała na początku 1938 roku 15 osób, a w połowie 1939 roku – blisko 30. „Pogotowie” szyło głównie płaszcze zimowe, zamawiane przede wszystkim przez Fundusz Pomocy Zimowej na potrzeby prowadzonej akcji Pomoc Zimowa (Steinowa, 1939; Szwakopłowa, 1938). Zarówno „Pogotowie”, jak i pozostałe spółdzielnie pracy SSK należały pod względem formalno-prawnym do Związku Rewizyjnego Spółdzielni „Społem” jako instytucji nadzorczo-kontrolnej (Moraczewska, 1940–1948).

Placówki handlowe i pośrednictwa w zakresie handlu zakładała i prowadziła podsekcja pośrednictwa handlowego. Pod kierownictwem Katarzyny Perczyńskiej działaczki podsekcji zorganizowały przy siedzibie Zarządu Głównego SSK w Warszawie sklep wraz z hurtownią z wyrobami/towarami wykonanymi/wytworzonymi przez warsztaty wytwórcze SSK z terenu całego państwa. Hurtownia pozyskiwała także towary po cenach fabrycznych od fabryk i przedsiębiorstw państwowych. Współpracowano w tym zakresie m.in. z fabrykami z Sosnowca, fabrykami tekstylnymi w Łodzi oraz Bazarem Przemysłu Ludowego w Łucku. Towary zakupione po preferencyjnych cenach sprzedawano następnie w placówkach funkcjonujących przy kołach SSK oraz

w sklepach „Społem”. Wyroby i towary wykonane w warsztatach SSK prezentowano także na Targach Poznańskich na własnych stoiskach wystawowych prac kobiecych (Moraczewska, 1940–1948).

Podobne jak w warszawskich kołach SSK, działania o charakterze szeroko rozumianej pomocy i aktywizacji gospodarczej (m.in. kursy zawodowe dla kobiet) podejmowały koła SSK na terenie całego państwa. Przykładowo koło SSK w Lubartowie prowadziło Tanią Pracownię Robót Ręcznych, pralnię chemiczną, a także organizowało kursy kroju i szycia, koło w Kielcach prowadziło jadłodajnię dla ubogich oraz kwaciarnię, koło w Dąbrowie Górniczej organizowało i prowadziło kursy szycia i trykotarstwa, szwalnię oraz sklep spożywczy, koło w Lublinie – kursy krawieckie, trykotarskie i robót ręcznych, koło w Łucku miało zakład przetwórstwa owoców i soków, prowadziło warsztaty wytwórcze pantofli, rękawic dla wojska, bielizny oraz zajmowało się pośrednictwem handlowym, koło w Łodzi prowadziło na własnych stoiskach i bazarkach sprzedaż produktów spożywczych, koło w Olkusz organizowało kursy kroju, szycia i robót ręcznych, koło w Sosnowcu – kursy kroju, szycia, trykotarstwa, a także pośrednictwo handlowe, koło w Poznaniu – pracownię robót ręcznych (Sekcja Samopomocy Gospodarczej, 1939; Moraczewska, 1940–1948). Z kolei koło SSK w Katowicach zorganizowało wyjątkową placówkę spółdzielczą o charakterze turystycznym. Z inicjatywy Elżbiety Szwakopfowej powstała w marcu 1937 roku spółdzielnia „Przelot” prowadząca pierwszy spółdzielczy Dom Turystyczny na Śląsku (Steinowa, 1939; Szwakopfowa, 1938).

Działalność Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet doskonale wpisywała się w specyfikę i charakter życia społecznego oraz gospodarczego lat 30. okresu międzywojennego w Polsce. Była wyraźnie zorientowana ideologicznie. Stowarzyszenie poprzez skupianie i aktywizowanie kobiet spełniało ważną funkcję pomocową i edukacyjną dla setek polskich kobiet, ich rodzin i dzieci. Choć zasięg działania nie był duży, to dzięki wspomaganiam, edukowaniu i aktywizacji, przede wszystkim gospodarczej, Stowarzyszenie przyczyniło się do podniesienia poziomu społecznego, ekonomicznego i kulturalnego wielu kobiet, matek i ich rodzin. Było instytucją wychowawczą, a tym samym wzmocniającą polską rodzinę.

Bibliografia

Archiwum Akt Nowych, Zespół SSK, t. 32.

Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet. (1936). Nr 8/9.

Chojnowski, A. (1996). Moralność i polityka: Kobiecte lobby w Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem. W: A. Szwarz, A. Żarnowska (red.), *Kobieta i świat poli-*

- tyki w niepodległej Polsce 1918–1939: Zbiór studiów (ss. 175–176). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Cybulska, K. (2021). *O niepodległość i prawa kobiet: Zofia Moraczewska 1873–1958: Życie i działalność*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Domanusowa, A. (1936). Samopomoc gospodarcza. *Nasza Praca: Biuletyn Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, [brak numeru czasopisma], 6–9, 12.
- Domanusowa, A. (1939). Sekcja Samopomocy Gospodarczej S.S.K. *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 3/4, 12–14.
- Dufrat, J. (2013). *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*. Kraków: Wydawnictwo Avalon.
- Florczak, I. (2003). Zofia Moraczewska (1873–1958): Kobieta-polityk II Rzeczypospolitej. *Acta Universitatis Lodzianensis: Folia Historica*, 77, 125–145. DOI: 10.18778/0208-6050.77.07.
- Gryckówna, M. (1936). *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 3, 15.
- Luiderówna (1936). Konieczność zwalczania pokątnego pośrednictwa prawnego. W: *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 9, 6–7.
- Magiera, E. (2011). *Spółdzielczość jako forma edukacji w szkolnictwie polskim Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Minchejmerowa, M. (1938). Zakładajmy Poradnie Życiowe dla Kobiet. W: *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 2, 3–4.
- Moraczewska, Z. (1936). Nasze wieczory dyskusyjne i ich znaczenie dla organizacji. *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 9, 17–18.
- Moraczewska, Z. (1938). Sprawozdanie z konferencji kół SSK z 6 I – 7 I 1938. *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 2, 1.
- Moraczewska, Z. (1940–1948). *Pamiętnik: Stowarzyszenie Samopomoc Społeczna Kobiet*. Biblioteka Narodowa, Zespół – Archiwum Moraczewskich, sygn. Rps 11489 II.
- Moraczewska, Z. (2018). *Listy do siostry 1896–1933: Dziennik 1891–1895 (1950)*. Łomianki: Wydawnictwo LTW.
- Nasza Praca: Biuletyn Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*. (1936). Warszawa.
- Paprocka, J. (1936). Po „Kursie Przystosowania Spółdzielczego” Samopomocy Społecznej Kobiet. *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 9, 15–17.
- Piwowarczyk, M. (2013). Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie. *Wychowanie w Rodzinie*, 7(1), 259–291. DOI: 10.23734/wwr-20131.259.291.

- Piwowarczyk, M. (2016). Kobiety aktywne – działalność społeczno-oświatowa liderk Wileńskiego Zrzeszenia Wojewódzkiego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet (1929–1939). W: A. Dawid, J. Lusek (red.), *Kobiety na Kresach na przełomie XIX i XX wieku* (ss. 43–60). Opole – Warszawa – Bellerive-sur-Allier – Bytom: Wydawnictwo DiG, Edition La Rama, Muzeum Górnośląskie.
- Protokół I Walnego Zjazdu Delegatek SSK z 04 X 1936 r.* (1936). Archiwum Akt Nowych, SSK, sygn. 7.
- Samopomoc Społeczna Kobiet: Deklaracja ideowa. (1936). *Nasza Praca: Biuletyn Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, [brak numeru czasopisma], 2.
- Sekcja Samopomocy Gospodarczej. (1939). *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 8, 15.
- Sprawozdanie z działalności SSK za okres 1 VI 1938 – 31 III 1939.* (1939). Archiwum Akt Nowych, SSK, sygn. 5.
- Statut stowarzyszenia „Samopomoc Społeczna Kobiet”.* (1935). Druk ulotny. Warszawa. Biblioteka Narodowa, sygn. ID 1935.
- Steinowa, N. (1939). Sekcja Spółdzielcza. *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 3/4, 9–11.
- Szpilrajnowa, S. (1939). Sekcja Samopomocy Rodzinnej. *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 3/4, 11.
- Szwakopfowa, E. (1938). Śląsk – śladem kursu spółdzielczego S.S.K. *Biuletyn Zarządu Głównego Stowarzyszenia Samopomoc Społeczna Kobiet*, 2, 18–19.